

Περί Μελαγχολίας

Διδάσκων: Αναπλ. Καθηγητής Δημήτριος Καργιώτης

5^η ενότητα: «Η μελαγχολία στο Μπαρόκ»

Περιγραφή θεματικής ενότητας: Το Μπαρόκ και η θεματική της ματαιότητας. *Carpe diem*, νεκρή φύση, *memento mori*. Η συμφιλίωση με το θάνατο ως προτροπή και τρόπος ζωής. *Inventio* και *imitatio*.

Λέξεις κλειδιά: *Carpe diem*, νεκρή φύση, *memento mori*.

Ανάλυση - Σχολιασμός

Ο Andreas Gryphius (1616-1664) είναι ένα μπαρόκ Γερμανός ποιητής και θεατρικός συγγραφέας. Χαρακτηριστικός ποιητής της μελαγχολίας, θεωρεί ότι σε ένα μεταβαλλόμενο και ασταθές κόσμο ο άνθρωπος έχει μια σύντομη ύπαρξη και υπόκεινται στις ιδιοτροπίες της τύχης. Πρόκειται για μια σκοτεινή θέαση της ανθρώπινης ύπαρξης, η οποία δίνεται μέσα από έναν τόνο φιλοσοφικό κι αναστοχαστικό.

Ανάλυση – Σχολιασμός (συνέχεια)

Ο Ουίλλιαμ Σαίξπηρ (William Shakespeare, 1564-1616) ήταν Άγγλος ποιητής και θεατρικός συγγραφέας. Θεωρείται ευρέως ως ο σημαντικότερος συγγραφέας που έγραψε στην αγγλική γλώσσα και ένας από τους σημαντικότερους δραματουργούς παγκοσμίως. Τα σωζόμενα έργα του, συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων συνεργασιών, αποτελούνται από περίπου 38 θεατρικά, 154 σονέτα, δύο μεγάλα αφηγηματικά ποιήματα και πολλά άλλα ποιήματα. Τα έργα του έχουν μεταφραστεί στις περισσότερες γλώσσες του κόσμου και ερμηνεύονται περισσότερο συχνά από τα έργα οποιουδήποτε άλλου θεατρικού συγγραφέα.

**Ακολουθούν τα υπό εξέταση κείμενα με τις
μεταφράσεις τους (Andreas Gryphius 1)**

κτικό χαρακτήρα στο θεολογικό μήνυμα.⁵⁶ Έτσι, στην ποίηση του Gryphius παρατηρείται μια έμμονή στην περιγραφή της ύλης: ο υλικός κόσμος και ιδίως το ανθρώπινο σώμα αποδομούνται σε μια σειρά άκρως ρεαλιστικῶν περιγραφῶν, οἱ ὁποῖες, ἀκολουθώντας τοὺς κανόνες τῆς ρητορικῆς τοῦ Μπαρόκ περὶ κλιμάκωσης (Gradation) καὶ ἀμεσότητας (Emergenz), γίνονται ὀλοένα καὶ πιὸ δραστικές.⁵⁷ Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ συνδυασμὸς ὀραματικῶν-προφητικῶν στοιχείων μὲ εἰκόνες ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Δημιουργοῦνται ἔτσι σειρὲς εἰκόνων, οἱ ὁποῖες ἐκινώντας ἀπὸ πραγματικὰ γεγονότα, ὅπως ἡ ἀρρώστια, ὁ πόλεμος, οἱ φυσικὲς καταστροφές κ.ο.κ., καταλήγουν σὲ ὑπερφυσικὲς σκηνές ἀποκάλυψης.

Σὲ δύο ἀπὸ τὰ γνωστότερα σονέτα τοῦ Gryphius,⁵⁸ μὲ τοὺς χαρακτηριστικὸς τίτλους «Ὅλα εἶναι μάταια» καὶ «Ἀνθρώπινη ἀθλιότητα», ἡ περιγραφή τῆς ἀνθρώπινης μοίρας κορυφώνεται σὲ θρήνο, γιὰ νὰ καταλήξει σὲ ἓνα κατηγορῶ ἐναντίον ὅσων ἐθελουφυλοῦν:

Ὅλα εἶναι μάταια⁵⁹

Ὅπου καὶ νὰ κοιτάξεις / δὲν βλέπεις παρὰ ματαιότητα στὸν κόσμο.
Αὐτὸ ποὺ χτίζει ὁ ἓνας σήμερα / ὁ ἄλλος αὔριο τὸ γκρεμίζει:

56. Ὁ Mauser μιλά γιὰ μιὰ σχέση ἀλληλεξάρτησης: ὅσο πιὸ ἔντονος οἱ περιγραφές, τόσο μεγαλύτερη ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ πιστέψει στὸ θεολογικὸ ἐπιχείρημα. Mauser, *Dichtung, Religion und Gesellschaft*, σ. 139.

57. Ὁ Alt σημειώνει: «Τὰ παραδείγματα συναγωνίζονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο σὲ δραστικότητα, δημιουργώντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μιὰ σειρά ἐφιαλτικῶν λογοτεχνικῶν περιγραφῶν. Ἡ πνευματικὴ διάσταση ὑφίσταται πλέον μονάχα στὸ ἐπίπεδο τῆς περίτεχνης περιγραφῆς». Alt, *Von der Schönheit zerbrechender Ordnungen*, σ. 38. Βλ. σχετικὰ καὶ Michael Hofmann καὶ Thomas Edelmann, *Lyrik vom Barock bis zur Goethezeit*, Oldenbourg-Schulbuchverlag, Μόναχο 2002, σ. 30.

58. Ἰδιαίτερα γνωστὸ εἶναι τὸ σονέτο γιὰ τὴ ματαιότητα, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται στὴν πρώτη συλλογὴ ποὺ ἐξέδωσε, στὰ εἴκοσι του χρόνια, τὸ 1637. Ἡ κεντρικὴ του θέση στὴ συλλογὴ, στὴ μέση τοῦ τόμου καὶ στὴ μέση τῆς ἐνότητας, καταδεικνύει τὴ σημασία του: ἀποτελεῖ καθαρὴ ἐκφραση τῆς θεματικῆς ποὺ δεσπόζει στὴ συλλογὴ. Δεκαετίες ἀργότερα, ὁ ὄρμος πιά ποιητῆς θὰ τὸ ἐπεξεργαστεῖ ξανά, μετριάζοντας τὴν ὀμότητά του καὶ προσαρμόζοντάς το στὰ πρότυπα τῆς ρητορικῆς τῆς ἐποχῆς του.

59. «Es ist alles eitel», *Sonette*, GA, I, σ. 7.

Ἐκεῖ ποῦ τώρα ὀρθώνονται πόλεις / θὰ ἀπλώνεται ἀγρὸς /
Κι ἓνα βοσκόπουλο μὲ τὰ κοπάδια του θὰ παίζει:

Αὐτὸ ποῦ τώρα περήφανα ἀνθεῖ / σύντομα θὰ βρίσκεται ποδοπατημένο.
Αὐτὸ ποῦ τώρα πάλλεται καὶ θάλλει αὔριο θὰ εἶναι στάχτη καὶ ὀστὰ /
Τίποτα δὲν ὑπάρχει / ποῦ νὰ ἀντέχει αἰώνια / μὴτε χαλκὸς / μὴτε μάρμαρο.
Τώρα μᾶς γελά ἡ τύχη / σύντομα θὰ μᾶς χτυποῦν τὰ βάσανα.

Τῶν σπουδαίων πράξεων ἡ δόξα σὰν ὄνειρο θὰ φύγει.
Μήπως μπορεῖ νὰ ἀντέξει ὁ ἀνάλαφρος ἄνθρωπος / στοῦ χρόνου τὸ παιχνίδι;
Ἄχ! τί εἶναι ὅλα αὐτὰ / ποῦ πολῦτιμα μᾶς φαντάζουν /

Παρά ἓνα ἄθλιο τίποτα / παρὰ σκιά / σκόνη καὶ ἀέρας·
Παρά λουλουδάκι τοῦ ἀγροῦ / ποῦ δὲν τὸ ξαναβρίσκεις.
Οὔτε ὅμως νοιάζεται, ὅ,τι εἶναι αἰώνιο, ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀντικρίσει.⁶⁰

Ἀνθρώπινη ἀθλιότητα⁶¹

Τί εἴμαστε λοιπὸν ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι; Πανδοχεῖο σκυθρωπῶν πόνων.
Χορὸς ἀπατηλῆς εὐτυχίας / παραπλανητικὸ φέγγος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.
Πεδίον πικροῦ φόβου / φορτωμένο ὀξὺ πόνου /
χιόνι ποῦ πάει νὰ λιώσει καὶ κερὰ σβησμένα.

Τούτη ἡ ζωὴ σκορπᾶ καὶ φεύγει σὰν φλυαρία καὶ πειράγματα.
Ἐκεῖνοι ποῦ πρὶν ἀπὸ ἐμᾶς γδύθηκαν τοῦ ἀδύναμου κορμιοῦ τῆ φορεσιά
Καὶ στὸ νεκρικὸ βιβλίον τὸ μεγάλο τῶν θνητῶν
Ἀπὸ καιροῦ ἐγγράφηκαν / χάθηκαν ἀπὸ τὸ νοῦ κι ἀπ' τὴν καρδιά μας.

60. Οἱ πλαγκτοκῆτες (δικαιρέσεις ἢ τιμές) εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς γερμανικῆς ποιήσεως τοῦ Μπαρόκ, σχετίζονται μὲ τὴν ἀπαγγελία καὶ δηλώνουν νοηματικὲς καὶ ἐμφατικὲς παύσεις. Ὁ Gryllius κάνει ἐκτεταμένη χρῆση τῶν πλαγκτοκῆτων τόσο στὰ λυρικά ὅσο καὶ στὰ θεατρικὰ του ἔργα, ὡς ἐκ τούτου ἀποφάσισα νὰ τὶς διατηρήσω στὴ μετάφραση, καθὼς ἡ ἀντικατάστασή τους ἀπὸ κόμματα θὰ ἀλλοίωνε καὶ ὀπτικά τὸ κείμενο.

61. «Menschliches Elende», *Sonette*, G.1, I, σ. 9.

**Ακολουθούν τα υπό εξέταση κείμενα με τις
μεταφράσεις τους (Andreas Gryphius 2)**

Ἐπιγραφή στὸν ναὸ τῆς θνητότητας⁷⁸

Πλανᾶσθε καθὼς ζεῖτε / ὁ ὀλύτελα στραβὸς δρόμος
Δὲν ἀφήνει κανέναν νὰ βαδίσει ἴσια. Αὐτὸ / ποὺ ζητᾶτε νὰ βρεῖτε
Εἶναι πλάνη: πλάνη εἶναι / ὅ,τι μπορεῖ νὰ σᾶς δέσει τὸν νοῦ.
Ὅ,τι φλογίζει τὴν καρδιά σας / δὲν εἶναι παρὰ φάσμα ἀπατηλό.

Κοιτάξετε, φτωχοὶ / τί ἀποζητᾶτε. Πρὸς τί μοχθεῖτε τόσο;
Γι' αὐτὸ / ποὺ σάρκα καὶ ἰδρώτα καὶ αἷμα / καὶ βίος / καὶ ἁμαρτίες /
καὶ πτώση / καὶ καημὸ δὲν συγκρατεῖ· πόσο ἄξιαφρα πρέπει νὰ χαθεῖ
Αὐτὸ ποὺ καθίζει / ὅποιον τὸ κατέχει / στοῦ θανάτου τῆ βάρκα.

Πλανᾶσθε καθὼς κοιμόσαστε / Πλανᾶσθε καθὼς ἀγρυπνᾶτε·
Πλανᾶσθε καθὼς πευθεῖτε / Πλανᾶσθε καθὼς γελάτε /
Καθὼς περιγελάτε τὸ ἓνα / καὶ τὸ ἄλλο τιμᾶτε.

Καθὼς τὸν φίλο περνᾶτε γιὰ ἐχθρὸ / καὶ τοὺς ἐχθροὺς γιὰ φίλους /
Καθὼς περιφρονεῖτε τὴν ἡδονή / καὶ προκρίνετε τὴν ὀδύνη ἀπ' τῆ λαγνεία /
Ἦσπου ὁ θάνατος ποὺ θὰ βρεῖτε / νὰ σᾶς λυτρώσει ἀπὸ τὴν πλάνη.

Στὰ συνέτα αὐτὰ τονίζεται ἰδιαίτερα ἡ ξεχωριστὴ θέση τοῦ ὁμιλοῦντος, ὁ ὁποῖος ἐξαιτίας τῆς μελαγχολίας του ἀπέχει ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, τὰ παρατηρεῖ ἀπὸ μιὰ ὑπερκείμενη θέση, στοχάζεται τὴ ματαιότητα καὶ ἐξαπολύει τὸν καυστικὸ του λόγο στοὺς συνανθρώπους του.⁷⁹

Ἡ ἰδέα τῆς παρατήρησης τοῦ κόσμου ἀπὸ ἓνα ὑπερυψωμένο σημεῖο, ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴ συνειδητοποίηση τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου δὲν ἐπινοήθηκε ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ Μπαρόκ, ἀλλὰ ἀπαντᾷ ἤδη στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία. Μιὰ ἀπὸ τίς γλαφυρότερες ἐκδοχὲς τῆς βρίσκεται στὸν σατιρικὸ διάλογο τοῦ Λουκιανοῦ *Χάρων ἢ Ἐπισκοποῦν-*

78. «Überschrift an dem Tempel der Sterblichkeit», *Sonette*, GA, I, σ. 70.

79. Πρόκειται γιὰ τὴν «αὐτοσκοπηθεσία ἐκείνου ποὺ γνωρίζει», ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Pauen, ἡ ὁποία χαρακτηρεῖ ἐξίσου τὸν λόγο τῶν Γνωστικῶν, τοῦ μελαγχολικοῦ καὶ τοῦ πεισιμιστῆ Pauen, *Pessimismus*, σ. 98. Βλ. καὶ Michael Pauen, «Zur Hölle verzaubert. Pessimismus zwischen Rhetorik und Radikalkritik», στὸ Ludger Heidbrink (ἐπιμ.), *Entzauberte Zeit. Der melancholische Geist der Moderne*, C. Hanser, Μόναχο 1997, σ. 255-280.

*Εἰς ἑαυτὸν*⁸⁷

*Μὲ τρομάζει ὁ ἴδιος μου ὁ ἑαυτὸς / μὲ πιάνει παντοῦ ρίγος
ὅταν τὰ χεῖλη, τὴ μύτη καὶ τῶν δύο ματιῶν τοὺς τάφους /
ποὺ τυφλώθηκαν ἀπ' τὴν ἀυπνία / τῆς ἀναπνοῆς τὸν βαρὺ ἀέρα
παρατηρῶ / καὶ τὰ σβησμένα τώρα πιά βλέφαρα τῶν ματιῶν μου.*

*Ἡ γλώσσα / μαύρη ἀπὸ τὴ θερμὴ πέφτει μαζὶ μὲ τίς λέξεις /
καὶ τραυλίζει κι ἐγὼ δὲν ξέρω τί· ἡ ψυχὴ ἀποκαμωμένη καλεῖ /
τὸν μεγάλο παρηγορητὴ / ἢ σάρκα ζέχνει τάφο /
οἱ γιατροὶ μ' ἐγκαταλείπουν / οἱ πόνοι ἐπιστρέφουν /*

*Τὸ σῶμα μου δὲν εἶναι παρὰ φλέβες / δέρμα / καὶ ὀστά.
Νὰ κάθομαι εἶναι θάνατος / νὰ ξαπλώνω βάσανο.
Τὰ πόδια μου λὲς χρειάζονται ἄλλος νὰ τὰ κουβαλήσει πιά!*

*Τί εἶναι ἡ ὑψηλὴ δόξα / καὶ τὰ νιάτα / ἡ τιμὴ καὶ ἡ τέχνη;
Σὰν ἔρθει αὐτὴ ἡ ὥρα: ὅλα γίνονται καπνὸς καὶ ὀμίχλη.
Καὶ μιὰ συμφορὰ ἔχει βαλθεῖ νὰ μᾶς θανατώσει.*

Συμπερασματικά

Ἡ μελαγχολικὴ ἐμμονὴ στὸν θάνατο καὶ στὸ ζήτημα τῆς χρονικότητος ἐκφράζεται μὲ ἰδιαίτερη πλαστικότητα στὴν τέχνη τοῦ Μπαρόκ, ὅπου συναντῶνται δημιουργικὰ δύο παραδόσεις: τῆς μελαγχολίας καὶ τῆς ματαιότητος τῶν πάντων. Ἡ ἀναπαράσταση τῆς χρονικότητος συντελεῖται μὲ ὄρους παρουσίας-ἀπουσίας, μὲ τὴ σκηνοθεσία τοῦ παρόντος ὡς χρονικῆς στιγμῆς ποὺ παραπέμπει στὸ παρελθὸν ἀλλὰ καὶ στὸ μέλλον. Ἔτσι, τὸ παρὸν παρουσιάζεται ἀφενὸς νὰ φέρει τὰ ἴχνη τῆς ἀλλοτινῆς παρουσίας: στοὺς πίνακες ἐκτίθενται πρὸς θέαση τὰ κατάλοιπα τοῦ παρελθόντος (τὸ μισογεμάτο ποτήρι κρασί, τὸ κερί ποὺ ἀκόμα καπνίζει), μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ὕλικὴ παρουσία τῶν ἀντικειμένων νὰ τονίζει τὴν ἀπουσία τοῦ ὑποκειμένου ποὺ τὰ χρησιμοποίησε. Μὲ ἀνάλογο τρόπο σκηνοθετεῖται στὰ σονέτα τοῦ Gryphius ἡ ἀντιπαράθεση παρελθόντος-παρόν-

87. «An sich selbst», *Sonette*, GA, I, σ. 61.